

Teorie sociálních polí P. Bourdieuho – inspirace pro identifikaci podobných fenoménů¹

Ján Mišovič²

Teologická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice

P. Bourdieu's Theory of Social Fields – Inspiration for Identifying Similar Phenomena.

One of the most influential social scientists of the 20th century prepared methodological and theoretical approaches that can also be used to identify related phenomena such as religion and spirituality. The theory is based on the two-way relationship between the social field and the habitus. The field represents the place of creation of values, application of capital, distribution of power. The field of cultural production with large-scale and restricted production is a tool for identifying the distinction between the two phenomena. Spiritually oriented people benefit from their personal experience in acquiring spirituality, and religiously oriented people rely on church institutions.

Sociológia 2023, Vol. 55 (No. 3: 320-340)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2023.55.3.12>

Key words: *Field of cultural production; habitus; capital; religion; spirituality*

Úvod

Česká a slovenská odborná veřejnost, působící v oblasti společenských věd, se seznamuje se sociologickými pracemi P. Bourdieuho intenzivněji v posledních pětadvaceti letech. P. Bourdieu bývá považován za jednoho z nejvýznamnějších francouzských sociologů 20. století (Dopita 2007), současně je označován jako jeden z nejvlivnějších sociálních vědců 20. století (Hyánková 2013) a je „nepochybně sociolog první velikosti“ (Petrušek 2000: 114).

Před tím než definitivně zakotvil v sociologii, zabýval se filosofií a kulturní antropologií. Texty, které napsal, jsou poznamenány tím, že „...používal jazyk vysoké abstrakce při analýze velmi konkrétních otázek, připadal příliš teoretický badatelům zaměřeným empiricky a příliš empirický velkým teoretikům společenských věd.“ (Keller 2012: 9). Jeho přístup mu však umožňoval ignorovat omezující hranice mezi jednotlivými společenskovědnými obory i mezi jednotlivými sférami sociologického poznání.

Reakce odborné veřejnosti na jeho práce je různorodá. 1. Překladatelé ve svých předmluvách zdůrazňují hlavní obsahová témata konkrétní publikace, resp. strukturu práce (Johnson 1993), případně charakterizují témata kritických diskusí (Bennett 2010a). 2. Odborníci zabývající se obecnými teoretickými problémy uvádějí konkrétní kritické výhrady (Skovajsa 2013). 3. Někteří autoři

¹ Rád bych upřímně poděkoval oběma anonymním oponentům za věcné a konstruktivní připomínky k předloženému textu.

² Korespondence: RSDr. Ján Mišovič, CSc. Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, Česká republika. E-mail: misovic@tf.jcu.cz

konstatují existenci slabých míst jeho teorie, ale vnímají zejména nabízené impulzy (Vávra 2013). 4. Další badatelé oceňují jeho klíčové poznatky a dále je využívají (Tížik 2013), resp. bilancují prezentovaná témata (Dopita 2007). Z krátkého přehledu vyplývá, že v teoreticky zaměřených statích výrazně zaznívá kritika některých přístupů P. Bourdieuho, resp. připomínají se stanoviska kritiků, zatímco empiricky orientovaní výzkumníci zužitkovávají teoretické koncepce a bohaté metodologické impulzy, inspirace, zásady. V předkládaném textu budeme postupovat podobným způsobem, využijeme teoretické pohledy a klíčové kategorie, typické pro sociologickou tvorbu P. Bourdieuho.

Cílem následujícího článku je pokusit se přiblížit způsob, jakým může být teorie a metodologie P. Bourdieuho přínosná pro identifikaci rozdílů mezi tak blízkými fenomény, jakými jsou náboženství a spiritualita. Domníváme se, že metodologické a teoretické přístupy a na nich postavené kategorie jsou natolik univerzální, že mohou být v obecné poloze doplněné tématy autora, týkajícími se konkrétních oblastí či fenoménů a poskytnout na nejruznějších oblastech sociologie, v našem případě na náboženství a spiritualitu, nové pohledy. V jednotlivých kapitolách se postupně věnujeme všeobecně využitelným základním přístupům a kategoriím Bourdieho a rysům náboženství a spirituality, vyplývajícím z jeho přístupů.

K důležitým metodologickým, teoretickým přístupům a kategoriím P. Bourdieho

Základy obecné metodologické pozice P. Bourdieuho se opírají o jeho původní filosofické vzdělání, dále o zkušenosti s terénním etnologickým empirickým výzkumem, ale i o reflexi trendů teoretické sociologie. Postupně se u něj formovaly přístupy, jež spočívaly v odmítání různých předpokladů vůči teoriím (např. marxistickým) a možnostem, které nabízejí různé koncepce empirického výzkumu. Výsledný zápal pramenil z logiky samotného výzkumu, který neustále pomáhá nastolovat nové otázky a také z radosti a potěšení, které nabízí samotná věda (Bourdieu 2012). Bourdieu se držel stranou velkých intelektuálních hnutí, jakou byla např. módní forma strukturalismu nebo naopak snaha o jeho likvidaci. „...pokud mě někdo řadil mezi „strukturalisty“ musel být špatně informován, nebo byl veden zlým úmyslem.“ (Bourdieu 2012: 76).

Při hodnocení zejména svého počátečního vědeckého působení, posuzoval své popisy a vysvětlení ne jako nepravdivé, ale nepřesné a neúplné (Bourdieu 2012). Uvedl, že značnou pozornost je potřebné věnovat empirickým objektům, na první pohled zdánlivě triviálním, a rovněž takovým vlastnostem, jejichž důležitost se nepřipomíná v žádné učebnici metodologie, k nimž patří „absence jakéhokoli opovržení empirickými maličkostmi, pozornost věnovaná poniženým či ponižovaným objektům, odmítání hlučných roztržek a spektakulárního

lesku, aristokracismu diskrétnosti, který vede k pohrdání zanícením a brilantnímu ocenění ze strany školní instituce a dnes i ze strany médií.“ (Bourdieu 2012: 96-97). Nejdůležitější teoretické přínosy se snažil ponechat v samostatných oddílech či poznámkách, neopomenul ani empirický rozbor sociálně druhořadých, politicky bezvýznamných a intelektuálně opovrhovaných objektů. Intelektuální svět, který sám sebe považuje za nekonvenční, mu vždy připadal naprosto konformní a odmítal ho (Bourdieu 2012). Možná i to jsou odpovědi na otázky, které může vyvolat studium díla P. Bourdieuho.

Pohled na celou tvorbu P. Bourdieuho naznačuje, že ve všech oblastech života společnosti a v jejich dílčích aspektech, jimž se věnoval, uplatňoval nekompromisní empirickou analýzu, s vysoce propracovanými teoretickými koncepcemi (Johnson 1993a).

Odmítal pozitivní, substanciální podstatu jednotlivých věcí, ale akceptoval jejich existenci v kategoriích vytvořených negativně, vztahově – to je jejich první a poslední realita (Bourdieu 1998a). Za jeden z vůdčích principů svého pojetí pokládal strukturalistickou skladbu věcí, jež pramení z jejich vzájemných vztahů a souvislostí, ze struktur v nichž se nacházejí, a které jim vtiskují význam. Nic nemá samostatnou existenci, ale vše existuje společně, každá věc ve vztahu k jiným, ostatním věcem (Feinberg 2013).

Bourdieu nevymezoval nikdy své pojmy a kategorie jako definitivní, konečné. Spíše zdůrazňoval potřebu chápat je jako otevřené, neboť jsou ovlivňovány aktuálními podmínkami té které společnosti (Bourdieu 1998a). Obecné metodologické principy doplňují konkrétní zásady pro zkoumání oddělených sociálních polí.

Jeho teoretický a metodologický přístup zohledňuje aktéra, obrát k praxi a to ho odlišuje od strukturalistického pojetí. Bourdieu nevnímá aktéry jako subjekty podřízené objektivním strukturám dějin ani jako nositele svobodné vůle, a současně nepovažuje jednání za akt vykonávání. Aktér nenásleduje pravidla a normy, ale ani nevykonává vědomá rozhodnutí, ale spíše jedná ve smyslu improvizace herních praktik. Přitom však nepanuje libovůle a do improvizace nevstupuje nahodilost, ale kompetence aktéra v podobě aktivní reakce na měnící se herní situace, určované pravidly. Aktéři jsou sice omezo-vání situačními podmínkami a osobními dispozicemi, přesto mají možnost vlastního rozhodování v daném prostoru a jejich pozice jim nabízí aktivní jednání místo mechanické reakce (Szaló – Katrňák 2002; Dopita 2007). Jde o inovaci právě proto, že nenahradil strukturalistický pojem pravidla jiným pojmem strategie, ale předpoklad jednání spojoval s dualitou strategie a habitu (Szaló – Katrňák 2002; Dopita 2007; Tížik 2013). Jeho práce nabízejí mnoho silného a přesvědčivého, inspirativního a jsou následování hodné.

Bourdieu koncipuje svojí sociologickou teorii jako systém principů a pravidel využitelných při formování vědecky podložených sociologických

tvrzení. Sociologické vědění pokládá za tvůrčí základ používaný při přípravě všech dílčích sociálních teorií a jednotící princip veškerých sociologických úvah. O vědeckém charakteru teoretických přístupů je možné hovořit jen v tom případě, pokud jsou vzaty v úvahu epistemologické a logické principy teorie sociálního vědění, resp. sociologické metavědy (Bourdieu 1968; Dopita 2007). Bourdieu svou vědeckou práci opírá o přesvědčení, že logiku sociálního světa lze uchopit jedině zachycením dílčích rysů konkrétní empiricky, historicky situované a časově ohraničené reality. Tak je možné identifikovat skutečné odlišnosti mezi strukturami a dispozicemi, jejichž podstata však nespočívá ve zvláště povah či duší, ale v rozdílnosti společné historie (Bourdieu 1998a). „Zachytit specifickou logiku teoretického hlediska, hlediska nepraktického, založeného na neutralizaci praktických zájmů a cílů, můžeme jen tehdy, vystavíme-li je kritickému pohledu.“ (Bourdieu 1998a: 157-158). Analýza rozdílných, výrazně nezávislých hledisek, jejíž výsledek může být nazvaný efektem teoretizování, přináší v negativní podobě určité vlastnosti logiky praxe, které se ze své podstaty vyhnou teoretickému pochopení (Bourdieu 1990a).

Bourdieu začal formulovat svou vlastní teorii a metodologii v šedesátých letech 20. století prostřednictvím překonávání řady dichotomií (jednotlivec/společnost, svoboda/nutnost atd.), které mu bránily ve vytvoření vědeckého přístupu k praxi. Začlenil tyto dichotomie pod hlavní epistemologickou dichotomií mezi subjektivismem a objektivismem. Subjektivismus reprezentuje formy znalostí o sociálním světě, které jsou založené na bezprostředních zkušenostech a vnímání jednotlivců, včetně takových intelektuálních směrů jako fenomenologie, teorie racionálního jednání a určité formy interpretativní sociologie, antropologie a lingvistické analýzy. Na druhé straně, objektivismus se pokouší vysvětlit sociální svět vyloučením individuálních zkušeností a subjektivity a místo toho se soustřeďuje na objektivní podmínky, které ovlivňují praxi nezávisle na lidském vědomí, za podpory mnoha sociálních teorií (Johnson 1993a). Subjektivismus i objektivismus patří pod popis toho, co Bourdieu označuje jako objektivita subjektivního (Bourdieu 1990a).

Ve své kritice objektivismu píše, že projevy jednotlivce nebo skupiny, prostřednictvím praxe a vlastnictví tvoří nedílnou součást společenské reality (Bourdieu 2010a). V Bourdieuho teorii se symbolický aspekt sociálního života neoddělitelně proplétá s materiálními podmínkami existence, bez toho aby docházelo k jeho redukci. Překonal dichotomii objektivního a subjektivního rozvíjením konceptu aktéra, oproštěného od subjektivních příčin voluntarismu a idealismu, a koncept sociálního prostoru, zbaveného deterministické a mechanické kauzality, která je vlastní mnoha objektivistickým přístupům.

Každý sociální útvar je, podle Bourdieuho teoretického modelu, strukturovaný prostřednictvím hierarchicky organizované série polí, z nichž každé je

definované jako strukturovaný prostor s vlastními pravidly. Pojem habitus byl nabídnutý jako alternativa k pojmu subjektivismus a jako reakce na strukturalismus, který redukoval aktéra téměř na „nosiče“ nevědomých projevů struktury. Aktér přitom nepůsobí ve vakuu, ale v konkrétní sociální situaci, určované souborem objektivních sociálních vztahů a soubor těchto vztahů nebo kontextů představuje sociální pole.

Bourdieu konkretizuje své metodologické a teoretické přístupy prostřednictvím několika klíčových pojmů. Zdůrazňuje, že v jeho koncepci k nim patří pole, kapitál, habitus, jejichž dvousměrný vztah se vytváří „mezi strukturami objektivními (strukturami sociálního pole) a strukturami osvojenými (strukturami habitusu)“ (Bourdieu 1998a: 7). Dříve než aplikujeme klíčové pojmy P. Bourdieho na problematiku náboženství a spirituality, uvedeme si jejich podstatné charakteristiky.

Bourdieu při sledování vývoje společnosti zjišťoval, že v důsledku procesu diferenciaci a autonomizace vznikají světy, které nazýval poli, s vlastními zákony, jež se navzájem různí svými neredukovatelnými „základními zákony“ a vyznačují se specifickými formami zájmů (Bourdieu 1998a: 112).

Sociální prostor se vytváří na základě principů diferenciaci a distribuce, zajišťované souborem vlastností působících v sociálním světě, schopných prokázat sílu nebo moc vlastníka (Bourdieu 1994). Vznik pole je podmíněn vztahy mezi konkrétními sférami vyskytujícími se akcí a jednání. Bourdieu konstatuje, že „Vliv pole má sklon vytvářet podmínky vhodné pro sblížení těch, kteří zastávají totožné nebo blízké pozice v objektivním prostoru“. (2010b: 350). Skupiny a instituce, které se v něm nacházejí, mají tím víc společných vlastností, čím jsou si prostorově bližší, a tím méně, čím jsou si prostorově vzdálenější (Bourdieu 1995).

Kategorie sociální prostor a pole představují dimenzi, v níž se odehrává reálný život a boj o moc. Jde o otevřený pojem projevující se strukturovaným prostorem dominance a podřízených pozic, založených na typech a poměrech složení jednotlivých kapitálů (Bourdieu – Wacquant 1992).

„Pojem prostor sám v sobě obsahuje princip vztahového chápání sociálního světa“. Jedinci nebo skupiny „existují a trvají v diferencii a skrze ní, totiž jakožto držitelé relativních postavení v určitém prostoru vztahů, ač neviditelný a empiricky vždy těžko prokazatelný, je tou nejskutečnější skutečností a tím pravým principem chování jedinců a skupin.“ (Bourdieu 1998a: 37). Jak se „vztahové chápání sociálního světa“ promítá na náboženském a spirituálním poli, ilustrujeme v další části.

Pole je prostorem pro investování, produkci, reprodukci a změny specifické formy kapitálu, umožňuje jejich aktérům shromažďovat, akumulovat a monopolizovat různé druhy kapitálu, které představují příležitost k produkci, cirkulaci a osvojení si zboží, služeb, poznatků a statusů, konkrétní pozice a je

produktem pomalého procesu vzniku v relativně nezávislém společenském světě (Swartz 1996). Každé pole mobilizuje účastníky a připravuje je na to, aby v souladu s logikou pole rozlišovali to, co je a co není pro ně důležité. V hlavách lidí existuje ve formě dispozic, utvářejících se v průběhu společenského pohybu směřujícího ke vzniku pole, k němuž se dispozice vztahují. Pole je prostorem oddělených a nezávislých sociálních mikrosvětů a každé z nich vykazuje vlastnosti, které má společné se všemi ostatními (Bourdieu 2010b). Žádné z polí nevzniká ve „vzduchoprázdnu“, ale ve společnosti, kterou tvoří aktéři se svými dispozicemi, usilujícími o jejich uplatnění v rámci pole, k němuž se tyto dispozice pojí.

Sociální pole představuje multidimenzionální prostor takových pozic, kde každá skutečná pozice může být definována v rámci systému souřadnic, jejichž hodnoty odpovídají hodnotám příslušných rozdílných proměnných. Subjekty jsou proto rozděleny, v první dimenzi podle souhrnného množství kapitálu, který vlastní, a v druhé dimenzi podle jeho složení, resp. podle relativní váhy odlišných druhů kapitálu v celkovém souhrnu prostředků (Bourdieu 1994). „Každá pozice je objektivně definovaná svým objektivním vztahem vůči ostatním pozicím...Všechny pozice ...závisejí na své současné i potenciální pozici ve struktuře pole ...ve struktuře přidělování různých druhů kapitálu (nebo moci), jehož vlastnictví ovlivňuje nabývání specifických zisků, o něž se v poli hraje.“ (Bourdieu 2010b: 303-304). Pozice aktérů náboženského a spirituálního pole se odvíjejí od schopnosti získat s tím související jednotlivé formy kapitálu, resp. moc.

Sociální pole vytváří síť objektivizovaných vztahů, charakterizovaných nadvládou a podřízeností, vzájemným doplňováním a protiklady mezi pozicemi (Bourdieu 2010b). Podle vlastních interních mechanismů rozvoje si udržuje určitý stupeň samostatnosti od vnějšího prostředí (Swartz 1996). „Stupeň autonomie pole (a tedy poměr sil, které tam vznikají) se značně mění v závislosti na době a národních tradicích“.³ (Bourdieu 2010b: 290). Přímá a osobní angažovanost uvnitř nějakého specifického pole se odvíjí od zájmu aktéra nebo motivační vazby nebo sdílení víry v hodnotu jeho aktivit a vkladů. Proto se v rámci každého pole vytváří také specifický zájem (Bourdieu 2010b). Doxa pole představuje jednotící princip, jenž je obsažený ve snaze všech aktérů v poli, tedy co je tím, o co jim jde, o co usilují a projevuje se prostřednictvím habitusů aktérů (Tížik 2013). Jinými slovy jde o obecně přijímané mínění (Bourdieu 2010b).

Pravděpodobná perspektiva pole je plynule vtiskována do struktury pole, „ale každý z činitelů tvoří svojí vlastní budoucnost, čímž přispívá k vytváření

³ Ilustrací tohoto tvrzení mohou být změny v náboženském poli v rámci české společnosti, které probíhaly od vzniku husitského hnutí až do současné doby (Mišovič 2001).

budoucnosti pole.“⁴ (Bourdieu 2010b: 357). Dění v poli se odvíjí od jeho specifických dějin. Jediná účinná forma jeho poznání se spojuje s analýzou těchto dějin historickou a sociologickou cestou (Bourdieu 2010b). Pojem pole je výrazem uplatnění principu, podle něhož má společenská realita vztahovou povahu a tím co existuje, jsou vztahy ve smyslu neviditelných struktur (Bourdieu 2014). Vnější faktory jako hospodářská krize, technické změny, politická revoluce, způsoby komunikace, vztah ke spotřebě a volnému času „to vše se může projevat prostřednictvím přetváření struktury pole, kterou tyto formy mohou určovat.“ (Bourdieu 2010b: 271).

Pojem pole se vyskytuje v Bourdieuho pracích v různých souvislostech, s následujícími odlišnostmi. Může jít o zvláštní způsob produkce, o určení toho, jak v poli dochází k tvorbě hodnoty nebo pole má evokovat prostorové a geometrické rozložení moci, nebo rozhodující může být uplatnění specifického kapitálu, který determinuje charakteristiku pole. Pojem pole může být použitý i pro pojmenování působnosti a dopadu kolektivního jednání, aktivit. Pole vypovídají o sociálních pozicích homologicky spjatých s určitými aktivitami a statky charakterizovanými vztahově (Bourdieu 1998a). U Bourdieuho se často setkáváme kromě vyskytujících se polí, jako jsou ekonomické, kulturní, politické, náboženské i s méně frekventovanými, typu vědeckého, akademického, univerzitního, literárního, uměleckého, filmového, módního, jazykového, pole nábytku, dekorací a dalších. Koncept pole orientuje výzkum směrem k strukturám sil a podmínek, které jsou příznivé pro jednání a garantují úspěch aktéra v konkrétním poli (Kusá 2013). Právě z těchto hledisek budeme posuzovat rozdíly mezi náboženstvím a spiritualitou.

Další kategorie, kapitál, uplatňující se v rámci pole, reprezentuje moc nad polem a vzácněji nad nahromaděnými produkty dřívější práce, nad mechanismy, které dohlížejí na zajištění produkce určitého druhu zboží, a tím na získané příjmy a zisky. Zahrnuje i jiné přínosy než peníze a majetek, běžně spojované s jeho původním obsahem. Jednotlivé typy kapitálu jsou silami, které definují šance na zisk v určitém poli produkce a promítají se do pozice aktéra v poli. Nejznámějšími formami kapitálu v tomto kontextu jsou pak především hodnoty ekonomického, kulturního a sociálního kapitálu, které vytvářejí třídimenzionální prostor (Bourdieu 2010b).

Kapitál se projevuje ve třech formách, v objektivizovaném stavu, fixovaném na nositele s určitou materiální hodnotou, v osobně osvojené formě, v inkorporovaném stavu a institucionalizovaném stavu. Duchovní poznatky, vzdělání,

⁴ Údaje o přihlášení se k církvím ve Sčítáních lidu v ČR za období 1991-2021 signalizují dynamiku náboženského pole. Počet hlásících se k církvím a náboženským společnostem byl následující: v r. 1991- 43,9 %, 2001- 32,1 %, 2011- 20,8 %, 2021-13,05 % (ČSU cit 30. 09. 2022). Data na pozadí klesajícího počtu přívrženců církvi a náboženských společností, ilustrují stav náboženského pole a měnící se pevnost vazby mezi náboženským polem a náboženským habitusem. Současně, na pozadí konkrétní situace rámované jednotlivými desetiletími, konfrontují snahy církvi o udržení všech možností a změny projevující se v jejich strategiích.

kulturní znalosti, sociální vazby jsou spojené s náboženstvím a spiritualitou. Jsou získány jako výsledky práce a představují určité formy symbolického kapitálu, vznikajícího v průběhu stejného procesu hromadění, dědictví a výměny, jako existující materiální formy kapitálu (Verter 2003). Symbolický kapitál je tvořen kteroukoli vlastností, pokud je nahlížena sociálními činiteli, kteří ji dokáží poznat, uznat a ocenit (Bourdieu 1993a). Náboženské a spirituální pole se odlišují uplatňovanými formami kapitálu.

Teoretické zakotvení symbolického kapitálu je propojené s pojetím sociálního fungování symbolické praxe, která kromě působení kulturního kapitálu zahrnuje jeho symbolický význam a symbolickou moc (Swartz 1996). Symbolický kapitál se často projevuje pomocí získaného oprávnění a prestiže (Šubrt 2001), což současně signalizuje změnu kulturního kapitálu na etický kapitál (Lamont, Lareau 1988).

Spojení kapitálu a habitusu usměrňuje jednání člověka a současně je také určováno silami jednotlivých sociálních polí. Výsledkem jsou aktivity na základě individuálních dispozic, sociálních tlaků a omezení (Szaló, Katrňák 2002). Konkrétní pozice aktérů v sociálním prostoru jsou podmíněny možnostmi využití různých druhů hodnot, moci nebo kapitálu a tyto rozdílné pozice v rámci pole jsou pozorovatelné v rámci obou námi sledovaných polí, náboženského a spirituálního.

Pojem habitus, s bohatou historií, začal využívat Bourdieu svým vlastním způsobem (Wacquant 2016). Zdůraznil aktivní, kreativní schopnosti, projevující se formou kognitivních a evaluativních dispozic, jež se uplatní pouze ve spojení s jasně danou strukturou sociálně se uplatňujících rolí, v nichž se manifestují, a vyjadřují společenské vlastnosti těch, kdo je zastávají a vytvářejí tak podstatu habitusu (Bourdieu 2014). Formující se tvůrčí a hodnotová schémata, podpořená kompatibilitou nových informací a zkušeností, se vzorci vytvořenými v minulosti, vlivem dlouhodobé interakce se sociálním prostředím, představují jádro habitusu.

Habitus je spojený s procesy lidského vnímání, myšlení a jednání, prostřednictvím dispozic, jako sklonů k určitému chování. Projevující se systém dispozic má podobu a) modelů percepce, b) schémat reflexe, k nimž se řadí tzv. „teorie“ všedního dne, etických přístupů, estetických kritérií, c) vzorců jednání. „Habity jakožto systémy dispozic se totiž realizují pouze ve spojení s jasně danou strukturou společensky zobecněných pozic“. (Bourdieu 2010b: 348-349). „Habitus je nutnost osvojená a přeměněná do dispozice, která generuje smysluplné praxe a percepce, dávající smysl; je obecná a přenosná dispozice, která umožňuje systematickou univerzální aplikaci – za hranicemi toho, co bylo přímo naučeno nutností, která je inherentní podmínkou učení.“ (Bourdieu 2010a: 166).

„Volba habitusu“ se uskutečňuje nevědomky pod vlivem vzniklých sklonů, jež jsou nepochybným výsledkem společenských determinací, „nicméně samy se též tvoří mimo sféru vědomého přijetí, donucování“ (Bourdieu 2014: 26). Vytváří jej soustava nevědomých, latentně existujících a v čase získaných dispozic, jejichž prostřednictvím se člověk setkává s okolním světem a následně formuje své jednání (Bourdieu – Chartier 2015). Mechanismy, jež jsou pro formování habitusu nejvíce určující, se přenášejí pomocí náznaků včleněných do zdánlivě bezvýznamných stránek věcí, praktických situací (Bourdieu 2014). „Habitus je systém otevřených mechanismů, které mohou být trvale vystavovány zkušenostem a stejně tak transformovány zkušenostmi, zkušenost potvrzuje habitus“ (Bourdieu – Chartier 2015: 57).

Habitus reaguje na nové zkušenosti a informace, ve vztahů k vzorcům, vytvořeným v minulosti a dává přednost posílení stávajících dispozic na úkor jejich transformace. Nevzniká působením jediného sociálního kontextu, v němž se jednotlivci ocitá, nýbrž několika na sebe navazujících, a podle toho se dělí. Zde nacházíme dílčí obecné vysvětlení, proč dochází ke zdůraznění spirituality v rámci náboženského pole a posléze k oddělení náboženského a spirituálního pole, pod vlivem měnícího se postavení církví v moderní společnosti a formování sekularizované spirituality.

Habitus závisí na individuálních a kolektivních zkušenostech, které jsou společné členům stejné skupiny nebo třídy a představuje základ toho, co Bourdieu označil jako praktický nebo sociální smysl (Šubrt 2001).

„Habitus...je to socializované tělo, tělo strukturované, jež do sebe pojalo imanentní struktury určitého světa nebo jeho částí, určitého pole, a strukturuje způsob vnímání tohoto světa, jednání v tomto světě.“ (Bourdieu 1998a: 110). „Habitus... je nabytá vědomost, jmění, které za jistých okolností může fungovat jako kapitál.“ (Bourdieu 2010b: 238). Osobní dějiny lidí jsou produktem jak jejich individuální historie a vzdělávání spojeného s prostředím, tak výsledkem kolektivní historie, zejména pokud jde o jejich myšlení, porozumění. Habitus se tak v životě jednotlivce dynamicky utváří prostřednictvím dlouhodobé interakce se sociálním prostředím (Wacquant, Bourdieu 2008). Naznačené změny na náboženském poli se promítají do změn náboženského habitusu, oslabování jeho původní orientace a do vzniku habitusu spirituálního pole, často nezávislého na náboženském poli.

Krátká charakteristika základních kategorií P. Bourdieho ukázala na jejich vzájemné propojení. Další část článku směřuje k rozlišení náboženství a spirituality, na pozadí pole kulturní produkce, pomocí těchto základních kategorií.

Analýza náboženství a spirituality pomocí kategoriální výbavy P. Bourdieho

Problematika spirituality začala zajímat sociology ve zvýšené míře koncem 20. století, v souvislosti se změnami v oblasti náboženství, zejména v evropských, ale i v amerických společnostech. Vedla je k tomu i značná rozmanitost západního náboženství, která představuje moment dynamizující křesťanství. Změny podpořilo i mediální zprostředkování populární kultury, v rámci něhož docházelo k šíření toho, co může být nazváno „lidovým náboženstvím“. Spiritualita se rozšířila za oblast identifikovatelnou jako náboženství a zamlžila hranice mezi náboženstvím a nenáboženstvím (Knoblauch 2008).

Zatímco část autorů zdůrazňovala vzestup náboženské spirituality (Roof 1999), jiní uvažovali o rozdělení náboženských a spirituálních prostředí (Heelas – Woodhead 2005). Právě pro ně se spiritualita vyznačuje důležitostí subjektivní zkušenosti a opírá se o originalitu jednotlivce. Podle nich je spiritualita cesta k uznávání a potvrzování subjektivity, ale také nabízí možnost jednotlivci chovat se na základě jeho subjektivní zkušenosti a poznání. Spiritualita je z tohoto pohledu „hledáním smyslu, účelu a morálně hodnotových vztahů k sobě samému, k druhým lidem, k okolnímu světu a nejvyšší realitě vůbec, ať už jí člověk chápe jakkoli“ (Furman et al. 2007: 25) a nezáleží na způsobu, s jakým k němu dochází. Na otázku, kde hledat zdroje takto projevované subjektivity se logicky nabízí odpověď v objektivních podmínkách, které pro vznik této formy subjektivity vytvořily živnou půdu. Spiritualita se vyznačuje několika sociologickými aspekty, jakými jsou individualistická orientace, slabá tendence k organizovanosti a její holistická funkce (Knoblauch 2008).

Jedna i druhá strana se shodovala na tom, že objektivní podmínky byly příčinou změny v oblasti náboženství a vplynuly z procesů subjektivizace a detradicionalizace. Znamenaly snížení jeho vlivu na úkor vzestupu spirituality (Wood 2009).

Procesy odehrávající se v oblasti náboženství charakterizoval P. Bourdieu. Jeho pohled, jak několikrát uvedl, byl inspirovaný studiem prací M. Webera⁵. Weber se zasloužil o objevení úlohy odborníků a jejich vlastních zájmů i v tak zvláštním případě, jakým je náboženství (Bourdieu 2010b). Ve stejném duchu píše na jiném místě a pokračuje, že jeho zásluha spočívá v tom, že opětovně představil odborníky, jejich specifické zájmy, funkčnost jejich aktivit a činnosti – náboženské doktríny - které je uspokojují.

Odvolává se i na další stanovisko Webera, že k pochopení náboženství nepostačuje studovat symbolické formy náboženského typu, ani imanentní

⁵ Jak vyplývá z Bourdieho poznámek, výrazně čerpal z Weberovy analýzy náboženských kategorií a jeho pojetí náboženství se rodilo postupně od roku 1971 do roku 1990.

strukturu náboženského poselství, mytologie, ale je potřebné se zajímat o ty, kdo náboženské poselství produkují, o jejich specifické zájmy a bojové strategie. Stál si zatím, že škála náboženských odborníků se nerozlišuje podle jejich osobních kvalit, jako spíše podle struktury objektivních vztahů určujících postavení, které tito činitelé zastávají v relativně autonomním poli (Bourdieu 1987). Všimá si také myšlenek Webera z jeho práce *Ekonomika a společnost*, že racionalizace a byrokratizace církve se podepsala pod její relativní nezávislost na ekonomických faktorech, a vedla k rozvoji vlastních zájmů kněžského stavu (Bourdieu 1993a).

Celkovým pojetím Bourdieho se prolínají dva základní principy; a) existence jednotlivých jevů se odvozuje z jejich vzájemných vztahů a souvislostí, ze struktur, v nichž se nacházejí a které jím dávají význam, b) aktéři jsou vnímáni v daném prostoru, v rámci jejich působení, situačních podmínek a osobních dispozic, s možností vlastního rozhodování a jednání.

Stačí uplatnit „strukturalistické myšlení nejen na symbolické systémy, ...na prostor symbolických postojů, ale také na systém aktérů tyto systémy produkujících, nebo lépe řečeno na prostor pozic (což nazývám polem, například náboženským) zaujímaných jimi ve vzájemné konkurenci.“ (Bourdieu 1998a: 91). „Víra je zásadní podmínkou existence pole, ale i důsledkem procesů, které v rámci pole probíhají.“ (Bourdieu 2010b: 223), přitom však může mít jinou podobu v rámci každého pole. Durkheim (2002) i další autor např. Plos připomíná, že „Víra církve prostupuje víru jednotlivců“ (2021: 27), čímž zdůrazňuje roli instituce při sdílení náboženství. V náboženství jde o víru početné skupiny příznivců korespondující se značnou institucionalizací a byrokratizací náboženského pole. Náboženství je autonomním sociálním světem, sociálním polem, se snahou o prosazení „legitimních principů veřejné interpretace skutečnosti“ (Bourdieu 2010b: 447). Tím, kdo vytváří hodnotu produktů náboženského pole, není kněz, ale pole produkce, jakožto svět víry, tvořící hodnotu náboženského díla a to tím, že upevňuje víru ve schopnosti kněze zprostředkovat posvátné. Náboženské obřady existují jako symbolické objekty obdařené hodnotou jen potud, pokud jsou uznávané nejen celou církevní strukturou, ale i laickými příslušníky církve.

Náboženství přispívá (utajeně) k zavedení principů strukturace vnímání a myšlení o světě, zvláště o sociálním světě, protože vnucuje systém praxe a reprezentace, jehož struktury jsou objektivně založeny na principu politické dělby, představující sama sebe jako přirozenou, nadpřirozenou strukturu kosmu. Jde o projev strukturální homologie mezi teologickými a církevními zájmy na straně jedné a politickými a ekonomickými zájmy na straně druhé (Bourdieu 1991).

Z aplikací Bourdieho hlavních kategorií na náboženské pole vyplývá, že náboženský habitus se zakládá spíše na tradičních, dlouhodobých hodnotových

vzorcích s morálním podtextem, získaných prostřednictvím osvojeného primárního habitusu v rámci rodinné socializace. Pokud dochází k velkým zvrátům v poli, způsobuje je příchod nových členů, kvalitativně i kvantitativně odlišných od stávajících účastníků, kteří usilují o inovace týkající se dosavadních pravidel (Bourdieu 2010b). Náboženské pole má jasně formulována pravidla „hry“ a náročné požadavky umožňující přístup. Zatímco církve a její kněží usilují o monopol na spásu, vykoupení, prostřednictvím byrokratické náboženské hierarchie, zvěstovatelé, kteří se snaží konkurovat církvím, se vynořují jako „nevýznamní interpreti, podnikatelé se spásou, kteří nabízejí nové vylepšené náboženské produkty, jež znehodnocují staré, předkládané tradiční církvi.“ (Bourdieu 1991: 24).

Bourdieu poukazoval i na roli jazyka, který je nástrojem komunikace a poznávání (Tížik 2013). „Konstituční moc náboženského či politického jazyka a ...zajištěných schémat vnímání a myšlení...“ (Bourdieu 2014: 92) a míra jejich ovládnutí, se promítá, v našem případě, do rozsahu náboženského kapitálu. „...legitimita kněze zdánlivě pramení z přístupu k vyšší moci, ve skutečnosti je ale tato vyšší moc založena právě na faktu sdílení praxe příslušného společenství, včetně praxe úcty k pověřeným zmocněncům.“ (Bourdieu 2014: 161) Dešifrování sociologického významu náboženského pole je spojeno s úvahou o náboženském zájmu všech těch, kdo vytvářejí, řídí a přijímají náboženské poselství (Vanderberghe 1999). Tento zájem bývá podpořen symbolickou efektivitou náboženského jazyka, která může být ohrožena „jakmile přestane fungovat onen soubor mechanismů, jež mohou zajistit reprodukci uznání, na němž spočívá jeho autorita.“ (Bourdieu 2014: 47). Oslabování náboženského pole ovlivňuje „Odložení symbolických atributů kněžství – sutany, latiny, svatých míst a předmětů – naopak manifestuje rozpad oné někdejší delegační smlouvy, která prostřednictvím církve spojovala kněze s věřícími.“ (Bourdieu 2014: 73). „Příčina, proč výrazná část věřících a duchovenstva prožívá tak dramaticky ono rozrůznění liturgie, jež je nejzřejmější manifestací proměny delegační smlouvy, která kněze spojuje s církví a jejím prostřednictvím s věřícími, tkví v tom, že uvedený proces prozrazuje proměnu silových vztahů uvnitř církve, jež koreluje s proměnou společenských podmínek reprodukce kněžstva a laické veřejnosti.“ (Bourdieu 2014: 74). Bourdieu rovněž uvedl, že zvěstovatelé zůstávají aktivními účastníky soupeření na náboženském poli a záměrně napadají náboženský monopol a „toto soupeření je sbližovalo s požadavky níže postavených skupin nebo tříd ...a přitom zneužívají církevní ritualizaci náboženských praktik.“ (Bourdieu 1991: 13).

K dokončení charakteristiky náboženského pole je potřebné dodat další princip uváděný Bourdieuem. „Ekonomie ofěry, dobrovolnosti, oběti...je paradoxní povahy. Obzvláště zřejmé je to dnes na církvi katolické: i toto konání, jehož ekonomická dimenze je založena na popření ekonomie, probíhá

ve světě, v němž se spolu se všeobecným rozšířením peněžní směny stala principem většiny běžných praktik snaha o maximální zisk, takže každý jeho aktér – ať náboženský nebo ne – má sklon hodnotit svojí práci a svůj čas alespoň implicitně, penězi.“ (Bourdieu 1993a: 141). „Náboženská činnost je činnost, která si nemůže přiznat svou ekonomickou dimenzi a která funguje na základě toho, že tuto dimenzi permanentně popírá.“ (Bourdieu 1993a: 143).⁶ Z tohoto důvodu není možné oddělit funkci ekonomickou od funkce náboženské, které jsou maskované. „...kolektivní klam je objektivně nesen řečí (zvláště eufemismy, rituálními obraty, oslovením – „otče“, „sestro“ atd. – a jinými termíny), liturgií, technikou pojetí katolických směn a sociálních vztahů, ale je vepsán i do těl, habitusů, způsobů bytí, řeči atd.; a navíc je neustále posilován logikou ekonomie symbolických statků, jež tuto strukturální duplicitu povzbuzuje a odměňuje“ (Bourdieu 1998a: 147). Ekonomický kapitál může nabýt podobu symbolického kapitálu, jako legitimní, nerozpoznaný jako kapitál, „který spolu s náboženským kapitálem je jediná přijatelná forma hromadění.“ (Bourdieu 1990a : 118). Mocenská dimenze náboženského života a organizace, náboženské moci a náboženského kapitálu se odvíjí od materiální a symbolické síly skupin, tříd, které jsou mobilizovány aktivitami církví (Bourdieu 1991).

Jedno z vysvětlení změn probíhajících v oblasti náboženství s dopadem na rozvoj spirituality souvisí s vývojem polí. Vliv polí na aktéry charakterizuje Bourdieu následovně. „Každé pole vytrhuje činitele z netečnosti, pobízí je a připravuje na to, že budou náležitě, v souladu s logikou pole, rozlišovat, co je důležité a co není.“ (Bourdieu 2010b: 299). „Každé pole (náboženské, vědecké, umělecké, ekonomické atd.) prostřednictvím zvláštní formy regulace prosazovaných praktik a představ nabízí činitelům určitou legitimní formu realizace jejich přání. Na základě zvláštní formy *illusio*.“ (Bourdieu 2010b: 300). Přitom jde o „...sociální hry ..., při nichž zapomínáme, že jsou hrami, a *illusio* je právě tento očarovaný vztah ke hře, plynoucí z ontologické shody mezi strukturami mentálními a objektivními strukturami sociálního prostoru.“ (Bourdieu: 1998b: 107). Jednotlivá pole, která vyhovují zúčastněným, se liší konkrétními aktivitami a týká se to i náboženského a spirituálního pole.

Bourdieu se podrobně věnoval poli kulturní produkce, kde probíhá tvorba kulturních děl⁷, významných pro určité skupiny a jednotlivce, na základě jejich vlastních charakteristických objektivních pozic (Johnson 1993a). Tato část publika se orientuje na materiální a symbolickou produkci kulturního díla

⁶ Příkladem může být diskuse kolem jednorázové změny zákona o valorizaci důchodů, kvůli vysoké inflaci, přijaté v březnu 2023. Církvím však vláda bude dál zvyšovat příspěvky o inflaci. Vláda, ale ani církve nechtějí slyšet o snížení inflační doložky. Mluvčí České biskupské konference se k tomu vyjádřil takto „Domnívám se, že inflační doložka není předmětem zisku, ale uchování hodnoty peněz.“ (Danda 2023: 2).

⁷ Bourdieu poznamenává, že adjektivum kulturní bude použito jako zkratka pro „intelektuální, umělecký, vědecký“, (jako kulturní produkce, hodnota, oprávněnost, zasvěcení). (Bourdieu 1993a: 289).

zprostředkovanou posilujícím vnitřním světem víry v tomto poli. Pole, které jej produkuje „je světem víry.“ (Bourdieu 1993a: 83). Touto kategorií se inspirováme proto, že podle našeho názoru, je možné nacházet určité analogie mezi diferencovaným polem rozšířené a omezené kulturní produkce a náboženským a spirituálním polem.

Myšlenka pole je nástrojem, jak se rozejít se všemi částečnými pohledy. „Tato myšlenka, nebo přesněji konstrukce objektu zkoumání a strategie, která je tím podmíněna, skýtá reálnou možnost zaujmout určitý pohled na celek konstituovaných hledisek.“ (Bourdieu 2010b: 274-275). Bourdieu nabízí možnost posuzovat jednotlivé kulturní fenomény bez ohledu na jejich dílčí stránky, z celkového nadhledu. „Na polích kulturní produkce se jejich účastníkům nabízí prostor možností, který udává směr jejich činnosti. Stanoví totiž určitý okruh problémů, souvislostí.“ (Bourdieu 1998a: 41). Podle publika je možné určit stupeň jeho nezávislosti nebo podřízenosti vůči masové poptávce a požadavkům trhu. „Velikost publika (a tedy i jeho společenská kvalita) bezpochyby představují nejjistější a nejjasnější ukazatel, pokud jde o pozici v rámci pole.“ (Bourdieu 2010b: 286). Na každé pole se vztahuje zásada, že „Dějiny tvoří neoddělitelnou funkci pole, a jak producenti, tak konzumenti ovládají celou historii pole.“ (Bourdieu 1993a : 60-61). Role producentů a konzumentů je nepochybně významná a odlišná i v souvislosti s fungováním náboženského a spirituálního pole.

Vliv vnějších podmínek na fungování polí může hrát důležitou roli. Bourdieu ilustruje jejich působení na vzájemném vztahu uměleckého pole s poli, které jej obklopují. Pole sociálního prostoru je tím dominantním, v rámci něhož působí mocenské pole a tomu je podřízené umělecké pole, nebo jakékoliv jiné pole kulturní produkce (Bourdieu 1993a, 1998a). „Vzhledem k hierarchii, která se vytváří mezi různými druhy kapitálu a jejich držiteli, jsou pole kulturní produkce ve společenské pozici ovládaných v rámci mocenského pole.“ (Bourdieu 2010b: 285). Analogicky je možné konstatovat na příkladu historie Československa a historie samostatné České a Slovenské republiky od roku 1993, že náboženské pole bylo a je podřízeno mocenskému poli a vládnoucí struktury vytvářejí menší či větší prostor pro jeho fungování.

Bourdieu v rámci rozčleněného pole kulturní produkce uvažuje v zásadě o protikladné struktuře pole rozšířené produkce a neustále se měnícím poli omezené produkce (Bourdieu 2010b). Jde o „protiklad mezi polem rozšířené produkce a polem omezené produkce, tj. mezi dvěma ekonomikami, dvěma časovými rámci, dvěma typy publika.“ (Bourdieu 1993a: 53). Vztahové chápání sociálního světa se projevuje protikladnou strukturou náboženských projevů a spirituálních projevů, ekonomických principů fungování náboženského a spirituálního pole, časových rámců ve smyslu jejich historie i jejich probí-

hajících aktivit a protikladnou strukturou, týkající se i duchovních rozdílů mezi účastníky, aktéry náboženského a spirituálního pole.

Protikladné struktury se vyznačují různými kategoriemi producentů, kteří cílí své produkty na rozmanité skupiny konzumentů (Bourdieu 1993a). Jedno však mají společné, produkci symbolického zboží. „Symbolické zboží je realita o dvou tvářích, zboží a symbolický objekt.“ (Bourdieu 1993a: 113).

Při rozboru základních rysů náboženského pole je důležité rovněž přihlídnout k společenským podmínkám produkce a reprodukce náboženského kapitálu. Náboženský kapitál může být osobně osvojený, zejména návštěvami obřadů příslušné církve, nebo je posílený o znalosti získané ve vzdělávacích institucích, v objektivizovaném stavu, ze zdrojů uložených v knihách a knihovnách, tedy oficiálně stvrzených, objektivizovaných.

Rozhodující změny na poli kulturní produkce „jako je rozvrácení vnitřní hierarchie různých žánrů nebo změny v samotné hierarchii žánrů dotýkající se struktury pole jako celku, jsou umožněny díky spojitosti mezi změnami vnitřními a vnějšími.“ (Bourdieu 2010b: 332). Právě vliv vnějších podmínek na fungování poli může hrát důležitou roli.

Rozdíly mezi náboženstvím a spiritualitou, jak už jsme naznačili v obecné poloze, mají svůj původ v strukturaci a fungování pole a vyplývají ze vztahu aktéra k formě moci v poli. Pro nábožensky orientované aktéry je charakteristická jejich podřízenost autoritám ovládajícím pole, zatímco příznivci spirituality mohou respektovat představitele církve, ale vyznačují se spoléháním na vlastní autoritu. Odborníci zabývající se spiritualitou zdůrazňují klíčovou roli osobní zkušenosti, na rozdíl od sociologů orientovaných na náboženství, kteří kladou důraz na vztah věřících k církevní tradici (Wood 2009). Jinými slovy jedna skupina je pod vlivem institucionální náboženské moci a druhá skupina se osobně rozhoduje v rámci možností spirituálního pole.

Obecně charakteristika spotřeby na poli rozšířené a omezené produkce se může vztahovat i na působení v rámci náboženského a spirituálního pole. Zatímco spotřeba na poli rozšířené produkce je více méně nezávislá na vzdělanostní úrovni publika, aktivity na poli omezené produkce se vyznačují určitými specifiky. Specifika jsou funkcí nerovné distribuce. Promítá se to i do charakteru publika. Pole rozsáhlé produkce je definováno různorodým publikem, s otevřeným přístupem, zatímco aktéři pole omezené produkce se řídí vnitřními normami směřujícími k jejich zdokonalení (Bourdieu 1993).

Bourdieu zaznamenal, že pole se mohou překrývat. Například změny v posledních desetiletích 20. století narušily hranice mezi medicínským a náboženským polem a vytvořily oblast soutěžení, v níž sekulární terapeuti soupeří s tradičním duchovenstvem o definici významu „léčení duše (Bourdieu 1987).

Bourdieu se spolu se značnou pozorností náboženství věnoval i spiritualitě, vnímal některé její aspekty a diferencoval mezi nimi. Obecně se vyjadřoval ke

spirituálním strategiím. „Spirituaální strategie různých aktérů přímočaře závisejí na struktuře distinkce spirituálního kapitálu.“ (Bourdieu 2014: 39). Bourdieu, podle svého vyjádření, spojuje spirituální strategie s diferencovaným získáváním spirituálního kapitálu, který se může týkat schopnosti meditace, ovládnutí cvičebních postupů, získávání dovedností.

Když se Bourdieu zmiňuje o spiritualitě, opírá se o jednotu tělesné a duchovní stránky a takto charakterizuje podstatu spirituálních cvičení: „Spirituální cvičení jsou cvičení těla.“ (Bourdieu 1990b: 167). Prvek cvičení je typický a podle této charakteristiky je možné s ním spojovat např. transcendentální meditaci, jógu, tai-čchi, reiki a další.

Spirituální kapitál, stejně jako jiné imanentní formy kapitálu, mohou být získány výměnou za materiální formy kapitálu (Bourdieu 1986).

Všeobecně rozšířený spirituální kapitál může být platný, využitelný na jiných polích než jen na náboženském a laici mohou využívat spirituální moc na základě materiálního nebo symbolického kapitálu získaného na jiném poli. Hlavně na polích omezené spirituální produkce vliv laiků je tak velký, že mohou být považováni, spolu s duchovními a dalšími specialisty, za spoluproducenty spirituálního zboží (Verter 2003).

Bourdieu se dopracoval ve svém poznání i k definici magie. „Magie, jak se běžně chápe, je praxe, kdy zvláště obdařený jedinec na pozadí víry sdílené ve společnosti působí neviditelnými silami, vyvolává účinky ze sféry mimo dosah tělesných smyslů.“ (Bourdieu 2014: 156). V širších souvislostech uvažuje o symbolické síle, magii symbolické moci. „Symbolická síla je forma moci působící na těla jakousi magií, jež nemá nic společného s fyzickým nátlakem. Tato magie však funguje jen za podmínky, že se může opřít, jako o jakési pružiny, o dispozice uložené v hloubi těl.“⁸ (Bourdieu 2000: 37). Malinowski v této souvislosti zdůrazňuje víru v moc slova. Podle něj magická síla nebyla vynalezena žádným prvotním mistrem, ale pochází pouze z člověka a z jeho vůle a vědomí řídit, usměrňovat a ovládat zákonitosti přírody, která sama o sobě neprodukuje žádné magické účinky. Podle Malinowského se uplatňují autonomní schopnosti člověka, získané nikoli z přírody, ale dané člověku samotnému, předávané z mistra na žáka pomocí precizních iniciačních obřadů a instrukcí. Podstatou je umění dosažené vlastním výcvikem těla a mysli (Malinowski 1992).

V souvislosti s magií, s níž se Bourdieu setkával v rámci etnologických výzkumů, uvažuje o kvazi-magickém vlivu, jenž mobilizuje symbolickou energii v rámci celého pole. Magická síla nesouvisí s použitými pomůckami nebo působením kouzelníka, ale s kolektivní vírou nebo přesněji s kolektivním

⁸ „V týchž termínoch lze chápat i symbolickou činnosť náboženského poselství (papežské buly, kázání, prorockví apod.). I ono očividne spočíva na predchodzí náboženskej socializačnej práci.“ (Bourdieu 2000: 37).

nerozpoznáním, společně produkovaným a udržovaným, a ta je zdrojem přivlastněné magické schopnosti. „Je nemožné pochopit magii bez „magické skupiny“. (Bourdieu 1993a:81). Protože magická schopnost, zázrak je nejen významným příkladem opodstatněného podvodu, ale i legitimizováním zneužití schopností kolektivního nepochopení, nerozpoznání.

Magické rituály jsou skutečným protikladem náboženských obřadů, uvádí Durkheim a dodává, že „V postupech kouzelníka je cosi fundamentálně antináboženského.“ (Durkheim 2002: 52). Bourdieu charakterizuje magickou ochranu, vzniklou na základě souboru aktivit, kdykoliv reprodukcí životně důležité požadavky, vyžadující překročení hranic běžného řádu, zvláště když je kdykoliv zapotřebí ublížit nebo usmrtit, přerušit normální směřování života (Bourdieu 1990a).

Z fungování polí vyplývá, že charakter spirituálního kapitálu se významně liší od náboženského kapitálu. Úroveň spirituálního kapitálu určují nejen profesionálové, ale i laici, kteří se naučí zacházet s duchovní silou s výměnou za ekonomický nebo symbolický kapitál. Spirituální dispozice mohou být pokládány za formu kulturního kapitálu, za zboží získané vynaložením určité energie, projevující se jako přirozený rys, spíše než symbol sociální struktury (Verter 2003).

Spirituální strategie a uplatnění spirituálního kapitálu se z hlediska aktérů výrazně odlišuje od realizace náboženské strategie a kapitálu. Pokud platí tyto dvě odlišnosti, budou platit rozdíly i v habitusech a charakteru polí, jak bylo naznačeno.

Závěr

Tvorba P. Bourdieuho se v průběhu jeho života, ale i později, těšila a těší značnému zájmu odborné veřejnosti. Spolu s oceněním jeho práce, se ozývaly mnohé kritické hlasy, které ale nebránily jejich autorům inspirovat se myšlenkovým bohatstvím Bourdieuho.

Bourdieu si uvědomoval, že poznatky, které publikoval, se vyvíjely a nemusely být vždy úplné a přesné. Jeho metodologický a teoretický přístup je však vodítkem pro současné i budoucí zájemce o využití jeho poznatků. K hlavním principům autorova pojetí patří charakteristika existence věcí, jež pramení z jejich vzájemných vztahů a souvislostí, z umístění ve strukturách, které jim vtiskují význam. Aktéři jsou omezováni situačními podmínkami a osobními dispozicemi, přesto dokážou objektivně jednat.

Svoji teorii staví na třech základních kategoriích; sociálním poli, kapitálu a habitusu. Konkrétní sociální pole, síť objektivizovaných vztahů, představuje sociální prostor, dimenzi, v níž se odehrává reálný život. Stupeň autonomie pole se mění v závislosti na čase a umístění. Pole představuje místo tvorby hodnot, uplatnění kapitálu, rozložení moci. Kapitál je výrazem moci nad polem

a zahrnuje materiální, finanční příjmy a různé podoby symbolických přínosů, např. v podobě duchovních poznatků nebo kompetencí. Habitus tvoří soubor dispozic, směřujících k určitému chování, jednání, pod vlivem interakce se sociálním prostředím.

V předložené stati jsme se pokusili využít univerzální metodologické a teoretické přístupy autora, spolu s konkrétními pohledy na náboženství a spiritualitu, k jejich rozlišení a k hledání změn v oblasti náboženství. Pochopení podstaty náboženského pole je spojené s tím, kdo produkuje náboženské poselství, jaké specifické zájmy a strategie převládají v náboženském poli. Důležité je i to, že víra církve prostupuje víru jednotlivců, to znamená, že instituce hraje klíčovou roli při sdílení náboženství.

Spirituální pole je více prostorem k uznání a potvrzování subjektivity a možnosti chovat se na základě vlastních poznatků a zkušeností. Lidé spirituálně orientovaní hledají vlastní cestu při osvojování si spirituality a lidé religiózně zaměřeni se většinou opírají o autoritu církevní instituce. Náboženské a spirituální pole však není striktně oddělené, ale prolíná se.

Možnosti k rozlišení náboženství a spirituality nabízejí principy fungování pole kulturní produkce, rozčleněné na pole rozšířené a omezené produkce. Každé z polí sblížuje aktéry s totožnými pozicemi, dispozicemi a typem kapitálu. Propojením dispozic aktérů vzniká pole. Pro každé pole, ale pro tato zvláště platí, že jde o svět víry.

Bourdieu se na rozdíl od náboženství, věnoval spiritualitě jen částečně, zejména v úvahách o spirituálních strategiích a spirituálním kapitálu. Vyjádřil se i k rozdílům mezi spiritualitou a magií.

Rozbor dvou v něčem blízkých, ale i rozdílných kategorií, náboženství a spirituality, pomocí termínů sociální pole, kapitál a habitus přispěl k jejich specifikaci a ilustruje, že teorie sociálních polí P. Bourdieua „nastavuje zrcadlo“ oběma fenoménům a ukazuje na jejich odlišnosti. Svou univerzalitou se nabízí k analýze nejrůznějších oblastí života společnosti, které přitahují pozornost, v měnícím se dynamickém světě.

*Ján Mišovič se celoživotně zabývá sociologickým výzkumem. Téměř tři desetiletí se věnoval výzkumu veřejného mínění, zejména ve vztahu k náboženství. Vydal několik knih z praxe sociologického výzkumu a poznatků ze sociologických šetření, naposledy v roce 2022 s názvem *Názory mládeže na klíčové oblasti života společnosti*. Od roku 2005 je odborným asistentem na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde vyučuje metody a techniky sociálního výzkumu, sociologii životního způsobu a sociologii výchovy.*

LITERATURA

- BENNETT, T. 2010a. Introduction to the Routledge Classics Edition. In Bourdieu, P. *Distinction*. Routledge: London, New York. ISBN 978-0-415-56788-6.
- BOURDIEU, P. 1968. Strukturalism and Theory of Social Knowledge. *Social Research*. 35 (4) : 681-706.
- BOURDIEU, P. 1986. The Form of Capital. In (ed.) Richardson, J. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- BOURDIEU, P. 1987. Legitimation and Structured Interest in Weber's Sociology of Religion. In Max Weber : *Rationality and Modernity*. London: Allen and Unwir.
- BOURDIEU, P. 1990a. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0-8047-2011-8.
- BOURDIEU, P. 1990b. In *Other Words: Essays Toward Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 0745606598.
- BOURDIEU, P. 1991. Genesis and structure of religious field. *Comparative Social Research*. 13 : 1-43.
- BOURDIEU, P. – WACQUANT, L. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Chicago University Press. ISBN 978-07456-1032-0.
- BOURDIEU, P. 1993a. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. New York: Columbia University Press. ISBN 0-231-08287-8.
- BOURDIEU, P. 1993b. *Sociology in Question*. London: Sage. ISBN 978-0803-833-80.
- BOURDIEU, P. 1994. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 0-674-51041-0.
- BOURDIEU, P. 1995. Sociální prostor a symbolická moc. In *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*. Praha: CeFRes. ISBN 80-901759-2-9.
- BOURDIEU, P. 1998a. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-7239-280-3.
- BOURDIEU, P. 1998b. *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. New York. The New Press. ISBN 1-56584-523-4
- BOURDIEU, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 80-7184-775-5.
- BOURDIEU, P. 2010a. *Distinction*. London, New York: Routledge. ISBN 978-0-415-25788-6.
- BOURDIEU, P., 2010b : *Pravidla umění : vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-364-7.
- BOURDIEU, P. 2012. *Sociologické hledání sebe sama*. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-280-3.
- BOURDIEU, P. 2014: *Co se chce říci mluvením*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2570-6.
- BOURDIEU, P. – CHARTIER, R., 2015: *The Sociologist & the Historian*. Cambridge: Polity Press . ISBN 978-0745679587.
- ČSÚ. https://www.czso.cz/Výsledky_Sčítání_lidu. [cit. 30.09. 2022].

- DANDA, O. 2023: Obří inflace zvedá restituční náhrady církvím o miliardy. *Právo*. 22. 3.
- DOPITA, M., 2007: Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-1650-2.
- DURKHEIM, E., 2002: Elementární formy náboženského života. Praha: Oikoyhmen. ISBN 80-7298-056-4.
- FEINBERG, J. 2013: Má folklór právo existovať? K teórii a metodológii ľudového realizmu. In Tížik, M., P. Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum. Bratislava: Sociologický ústav. ISBN 978-80-85544-77-0.
- FURMAN, L. D. – BENSON, P. W. – CANADA, E. R. – GRIMWOOD, C., 2005: A comparative international analysis of religion and spirituality in social work: A survey of UK and US social workers. *Social work education*. 24 (8): 813-839. DOI: <https://doi.org/10.1080/02615470500342132>
- HYÁNKOVÁ, T., 2013: Pierre Bourdieu a Kabylové: Idealizace, identifikace, instrumentalizace? *Sociologický časopis*. 49 (1) : 101-126.
- HEELAS, P – WOODHEAD, L. 2005: *The Spiritual Revolution*. Oxford: Blackwell. ISBN 1-4051-1459-6.
- JOHNSON, R. 1993: Editors Introduction Pierre Bourdieu on Art, Literature and Culture In P. BOURDIEU. *The field of Cultural Production*. London: Polity Press. ISBN 0-231-08287-8.
- KELLER, J. 2012: Předmluva k českému vydání. In Bourdieu, P., *Sociologické hledání sebe sama*. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-280-3.
- KNOBLAUCH, H. 2008: Spirituality and Popular Religion in Europe. *Social Compass*. 55 (2) : 140-153.
- KUSÁ, Z. 2013: Slovenský vzdelávací systém a udržiavanie nerovností. In Tížik, M., P. Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum. Bratislava: Sociologický ústav. ISBN 978-80-85544-77-0.
- LAMONT, M. – LAREAU, A. 1988: Cultural Capital: Allusions, Gaps, and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory*. 6 :153-168.
- MALINOWSKI, B., 1992: *Magic, science and religion and other essays*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc. ISBN 0-88133-67-2.
- MIŠOVIČ, J., 2001. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-99-0.
- PETRUSEK, M., 2000: Pierre Bourdieu. In Bourdieu, P., *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 80-7184-775-5.
- PLOS, M., 2021: *Teologie magie*. Praha-Kroměříž: Triton. ISBN 978-80-7553-005-9.
- ROOF, W. C., 1999: *Spiritual Marketplace*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-08996-6.
- SZALÓ, C. – KATRŇÁK, T., 2002: Obrat k praxi z hlediska aktérů Bourdieuovy reprodukční strategie a formy nadvlády. *Sociální studia, speciální číslo*. 8 : 93-110.

- SKOVAJSA, M. 2013: Dvojí redukcionismus jedné sociologie kultury. Kulturní arbitrárně a logika polí. In Tížik, M., P. Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum. Bratislava: Sociologický ústav. ISBN 978-80-85544-77-0.
- SWARTZ, D., 1996: Bridging the study of culture and religion: Pierre Bourdieu's political economy of symbolic power. *Sociology of Religion*. 57 (1) :71-83.
- ŠUBRT, J., 2001: Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Praha: ISV nakladatelství. ISBN 80-85866-77-3.
- TÍŽIK, M., 2013: Formovanie sveta náboženstva na Slovensku. In Tížik, M., P. Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum. Bratislava: Sociologický ústav. ISBN 978-80-85544-77-0.
- VANDERBERGHE, F., 1999: The Real is Relational: An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism. *Sociological Theory*. 17 (1) : 32-67. DOI: <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00064>
- VÁVRA, P. 2013: Možnosti a meze využití konceptu právního pole. In Tížik, M., P. Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum. Bratislava: Sociologický ústav. ISBN 978-80-85544-77-0.
- VERTER, B., 2003: Spiritual Capital: Theorizing Religion with Bourdieu Against Bourdieu. *Sociological Theory*. 21 (2): 150-174. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00182>
- WACQUANT, L., – BOURDIEU, P., 2008: Habitus. In. Stones, R. (ed.) *Key Sociological Thinkers*. New York: Basingstoke. ISBN 978-0-230-001156-5.
- WACQUANT, L., 2016: A concise genealogy and Autonomy of habitus. *The Sociological Review*. 64 (1) : 64-72. On-line cit.[18.09.2022] dostupné na <http://doi.10.1111/1467-957X.12356>.
- WOOD, M., 2009: The Nonformative Elements of Religious Life: Questioning the „Sociology of Spirituality“ Paradigm. *Social Compass*. 56 (2): 237-248. DOI: <https://doi.org/10.1177/0037768609103359>